

Καὶ ὁ Keats ἐν τῇ εἰς τὴν ἀγιδόνα ῥοῆ αὐτοῦ διαγράφει ὁμοίως οἰκτρὰν καὶ στυγνὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, ὅπου κακῆ μοίρα ἔλαχε νὰ ζῇ.

« Ἀφάνιζε, διάλυε καὶ ὅλως λησμόνει ὅ, τι οὐδέποτε ἐν μέσῳ τῶν φύλλων ἐγνώρισας, τὴν ἀνίαν, τὸ καῦμα καὶ τὴν ὀργὴν ἐνταῦθα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι κάθηνται καὶ ἀκούουσιν ἀλλήλων ὀδυρομένων· ὅπου ἡ παράλυσις ἀνασεύει ὀλίγας, ἐλσεινάς, καταλεύκους τρίγας· ὅπου ἡ νεότης ἀξάνεται ὠχρὰ καὶ ὡς φάντασμα ἰσχνὴ καὶ ἀποθνήσκει· ὅπου τὸ σκέπτεσθαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πληροῦσθαι λύπης καὶ πελιτνῶν ἀπελπισμῶν· ὅπου ἡ ὠραιότης δὲν δύναται νὰ διασφίξῃ τοὺς λαμπροὺς αὐτῆς ὀφθαλμοὺς ἢ νέος ἔρως αὐτοὺς μετ' ὀλίγον ἀπομαραίνει ».

* Ἀλλὰ τὰ ἀπαισιοδοξήματα ταῦτα ἀποδεικνύουσι μόνον τὴν πρόσκαιρον διάθεσιν τοῦ ποιητοῦ παρέχοντος εἰς αὐτὰ ἐλευθέραν διέξοδον καὶ ἔκφρασιν· ὑπάρχουσι δὲ κοινὰ πάσης περιόδου καὶ παντὸς κλίματος καὶ εἶναι συμπτώματα δυσθυμίας ἐπὶ ταῖς ἀποτυχλαῖς καὶ σημεῖα καμάτου, ὅστις καταλαμβάνει τὴν φυλὴν ἀγωνιζομένην καὶ ἐπιζητοῦσαν τὴν τελείωσιν αὐτῆς. Οὐδεὶς που ζῶν ἄνθρωπος ὑπάρχει, ὅστις δὲν ὑποκύπτει ἐνίοτε εἰς τὸν ζοφερὸν θαίμονα τῆς μελαγχολίας, ὅστις ἐνίοτε « δὲν ἐπιποθεὶ νὰ κατὰκειται ὡς παιδίον κατὰκοπον καὶ νὰ ποδακρῶν τὸν πολυμέριμον τοῦτον βίον ». Καὶ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι γίνεται οὐχὶ ἐπὶ βλάβῃ αὐτοῦ. Ἐμφορεῖσθαι πρὸς καιρὸν ἀπαισιοδοξίας καὶ περιθάλλειν αὐτὴν ὁμοιάζει πρὸς τὰς ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγειρομένας θυελλώδεις νεφέλας· ἐν δὲ τῷ ὑγιεῖ βίῳ αἱ τοιαῦται περιθάλλεισι παρέρχονται τόσον ταχέως, ὅσον καὶ ἔρχονται, καταλείπουσαι τὴν ψυχικὴν ἀτμόσφαιραν ἡρεμον, γαληνὴν καὶ διαυγῆ. Μόνον δ' ὅταν αἱ διαθέσεις αὗται γίνωσι διαρκεῖς καὶ ἐγχρονισθῶσι, ἀποβαίνουσι ἐπικίνδυνοι καὶ πρὸς τὰ ἄτομα καὶ πρὸς τὴν φυλὴν· διότι μὴ θεωροῦντες τὸν βίον βιωτόν, δὲν θὰ ζήσωμεν αὐτόν, ὅπως ἐφείλομεν νὰ ζήσωμεν.

* Ἄλλ' ὑπάρχουσι τινες, παρ' οἷς ἡ ἀπαισιοδοξία δὲν εἶναι ἀπλῶς παροδικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ πίστις φιλοσοφικῆ. Ἄνθρωπος τις, οἷος ὁ Ἀμλέτος ἢ ὁ Φαῦστος, δυνατόν νὰ θεωρῇ τὸν βίον ἑαυτοῦ ἄχθος καὶ νὰ δηλοῖ προσέτι τοῦτο. Ὅταν ὁ Ἀμλέτος λέγῃ ὅτι ὁ

Fr. Thilly—Γ. Γρατσιαίου. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἠθικὴν 16

κόσμος φαίνεται αὐτῷ ἀνιαρός, ἔωλος, ταπεινός καὶ ἀνωφελής, ἢ ἦσαν οἱ γέροντες τοῦ Κολωνοῦ παρὰ Σοφοκλεῖ ἔδῳαι τὸ στάσιμον ἐκείνο, οὐ ἢ ἀρχὴ εἶναι: **μὴ φῦναι τὸν ἅπαντα νικᾶ λόγον**, οὐδὲν ἔχομεν νᾶντεῖπωμεν, διότι ἀπλῶς λέγουσι πῶς ὁ κόσμος διαθέτει αὐτούς, τίνα συναισθήματα ἐπεγείρει παρ' αὐτοῖς. Τὰ δὲ συναισθήματα αὐτῶν εἶναι γεγονότα καὶ ὡς τοιαῦτα εἶναι ἀναντίλεκτα. Ὅταν μοὶ λέγῃς ὅτι οὐδὲ τριχὸς ἄξιον θεωρεῖς τὸν βίον, ἀντὶ δὲ τούτου προτιμᾷς τὸν θάνατον καὶ εὐχεσθαι μὴδέποτε νὰ ἐγενῶνᾶσο, οὐχὶ μᾶλλον δύνῃσαι νὰ σὲ ἀναιρέσω ἢ τὸ ἐμέ, λέγοντα ὅτι στέργω τὴν ζωὴν καὶ χαίρω, διότι ζω. Ἀμφότεροι ἐκφράζομεν ἀπλῶς ἡμέτερα συναισθήματα καὶ οὐδεὶς κάλλιον ἡμῶν αὐτῶν γινώσκει πῶς συναισθανόμεθα. *De gustibus non est disputandum.*

3. **Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπαισιοδοξία.**— Ἄλλ' ἀποφαινόμενοι δογματικῶς ὅτι ὁ βίος εἶναι ἀβίωτος, ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδὲν πρὸς οὐδένα ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως ἄξιον λόγου, ὅτι οὗτος ἀντὶ εὐλογίας εἶναι κατάρρα, ἐξαγγέλλομεν γενικᾶς ἀποφάνσεις χρηζούσας ἀποδείξεως. Διατυποῦμεν θεωρίαν περὶ τοῦ βίου, ἣτις ὀφείλει νὰ ἔχῃ καθολικὸν κῦρος, αἱ δὲ θεωρίαι δύνανται νὰ ποδεικνύωνται καὶ νὰ νᾶσκειν ἀνασχευάζονται. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν διὰ τί ὁ βίος δὲν εἶναι βιωτός· δέον νὰ προενέγκωμεν λόγους ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης, οἱ δὲ λόγοι δύνανται νὰ ἐξετάζωνται καὶ νὰ ἐπικρίνωνται. Δύναται λοιπὸν, νομίζω, νὰ ποδειχθῇ ὅτι ἡ ἀπαισιοδοξία ὡς φιλοσοφικὴ πίστις εἶναι ἀστήρικτος καὶ ὅτι ἡ περὶ τοῦ βίου ἀπαισιοδοξία εἶναι πολλῶν ἐλλογωτέρα.¹⁾

Ἄς ἴδωμεν. Ὁ ἀπαισιοδοξῶν δύναται νὰ προβάλλῃ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ βίος δὲν εἶναι βιωτός ὡς μὴ ἐφικνούμενος τοῦ

1) Φιλόσοφοι ἀπαισιόδοξοι εἶναι: ὁ Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* I. βιβλ. 4. II Παραρτ. εἰς τὸ βιβλ. 4. Parerga, κεφ. 11. 12. 14. ὁ Bahnsen, *Zur Philosophie der Geschichte*. ὁ Mainländer, *Die Philosophie der Erlösung*. ὁ Hartmann, *Die Philosophie des Unbewussten*. Πρὸς τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Sully καὶ τὸν τούτου πρόλογον εἰς τὴν 2 ἐκδ. Eissler, *Wörterbuch d. philosoph. Begriffe*, 3 ἐκδ. ἐν λ. *Pessimismus* καὶ *Optimismus*.

παρὰ τῶν ἀνθρώπων διωκομένου τέλους. Ὁ βίος εἶναι ἀνάξιος λόγου ὡς μὴ παρέχων, ὅπερ οἱ ἄνθρωποι περὶ πλείστου ποιοῦνται, ὡς ἀδυνατῶν νὰ πραγματώσῃ τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ὅθεν ἡ τοῦ βίου ἐπιθυμία εἶναι ἐπιθυμία πράγματος, οὐτινος ἔργῳ δὲν ἔχομεν χρεῖαν—ἐνέργεια ἀνοητοτάτη.

Ἄλλὰ τί εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, δύναται τις νὰ ἐρωτήσῃ, τίς εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός, εἰς ὃν πάντες κατατείνομεν; Τοσαῦτα ὑπάρχουσι μορφαὶ ἀπαισιοδοξίας, ὅσαι ἀποκρίσεις πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην. Ἄς ἐξετάσωμέν τινας τούτων.

(α) Τὸ μέγιστον ἀγαθόν εἶναι ἡ γνῶσις, λέγει τις τῶν ἀπαισιοδόξων· ὁ δὲ βίος δὲν παρέχει ἡμῖν ταύτην· οὐδὲν γινώσκομεν, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν· ὁ βίος ἄρα εἶναι ἀδίωτος. Ἄς κλωῶμεν ταύτην νοσητικὴν ἀπαισιοδοξίαν. Κηρύττουσι δ' αὐτὴν χαρακτηῆρες ὡς ὁ τοῦ Φαύστου :

«Ἐσπούδασα ἤδη περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν νομικὴν, τὴν ἰατρικὴν καὶ περὶ αὐτὴν ψεῦ! τὴν θεολογίαν, τελείως καὶ μετὰ κόπων πολλῶν. Ἄλλ' ἰδοὺ ἐγὼ ὁ ἄθλιος μωρὸς εἰμι τόσον σοφός, ὅσον καὶ πρότερον».

(β) Τὸ μέγιστον ἀγαθόν, λέγει ἕτερός τις τῶν ἀπαισιοδόξων, εἶναι ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ εὐδαιμονία· ἀλλ' ὁ βίος δὲν ἐπιτελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦτον, μᾶλλον δὲ παρέχει μείζονα λύπην ἢ ἡδονήν· ὁ βίος ἄρα εἶναι ἀποτυχία τις. Ἰχνη τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, ἣν δυνάμεθα νὰ καλωῶμεν **συναισθηματικὴν ἀπαισιοδοξίαν**, εὐρίσκονται ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, καθὼς τῷ ὄντι ὀφείλουσι νὰ εὐρίσκωνται ἐν παντὶ βιβλίῳ, δι' οὗ προβάλλεται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὸ κάτοπτρον αὐτῆς. «Ὅτι τί γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ καὶ ἐν προαιρέσει καρδίας αὐτοῦ, ὃ αὐτὸς μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον; Ὅτι πᾶσαι αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ἀλγημάτων καὶ θυμοῦ περισπασμὸς αὐτοῦ, καὶ γε ἐν νυκτὶ οὐ κοιμᾶται ἡ καρδία αὐτοῦ καὶ γε τοῦτο ματαιότης ἐστί». «Τὰ ἔτη ἡμῶν ὡσεὶ ἀράχνη ἐμελέτων. Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἐβδομήκοντα, εἴαν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη, καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος».

γ) Οὐχί, λέγει πάλιν ἄλλος τις· τὸ μέγιστον ἀγαθόν εἶναι ἡ ἀρετὴ ὁ δὲ βίος δὲν πραγματοῖ τὴν ἀρετὴν, οἱ ἄνθρωποι εἶναι

φαῦλοι, ὁ κόσμος εἶναι παντάπασι κακός· ὁ βίος ἄρα ἐν κόσμῳ τοιοῦτῳ δὲν εἶναι βιωτός. «Ὁ ἀγὼν δρόμου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ταχύν, οὐδ' ἡ μάχη εἰς τὸν ἰσχυρόν, πολλῶ δ' ἤττον ὁ ἄρτος εἰς τὸν σοφόν, ὁ πλοῦτος εἰς τὸν συνετόν, ἡ εὐνοια εἰς τὸν δεξιόν». Ἴδὸν τρόπον τοῦτον τοῦ θεωρεῖν τὸν κόσμον ἄς ὀνομάζωμεν **βουλητικὴν ἀπαισιοδοξίαν**.

4. **Ἡ νοητικὴ ἀπαισιοδοξία.**— Πάντες οὗτοι οἱ συλλογισμοὶ περιέχουσιν ἀναποδείκτους προκειμένας. "Ἄς λάβωμεν τὸν πρῶτον, καθ' ὃν ἡ γνῶσις εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, ἡ δὲ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος, οὐδὲν γινώσκομεν οὐδὲ δυνάμεθα νὰ γινώσκωμέν τι." Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἡ γνῶσις εἶναι οὐχὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ, μέσον πρὸς τι τέλος. Ὡς δ' ἀνωτέρω εἶπομεν, τὸ ὑψ' ἡμῶν διωκόμενον τέλος εἶναι βίος μεικτός ἐκ γνώσεως, συναισθήματος καὶ βουλήσεως. Ὁ τέλειος καὶ ἀρμονικῶς συγκροτημένος καὶ ἀπειργασμένος ἄνθρωπος εἶναι οὐχὶ ἐκείνος, ἐν ᾧ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι ἀνεπτυγμένα· ἐπὶ βλάβῃ τῶν συναισθηματικῶν καὶ βουλητικῶν στοιχείων, ἀλλ' ὁ κανονικῶς γινώσκων, συναισθανόμενος καὶ βουλόμενος. Ἐπειτα δὲ δὲν πρέπει νὰ λέγηται ὅτι οὐδὲν γινώσκομεν καὶ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν οὐδ' ὅτι προϊούσης τῆς ἱστορίας γινόμεθα ἀεὶ ἀμαθέστεροι. Εἶναι μὲν τῶν ἀδυνάτων νὰ καταμάθωμεν τὴν ἐσχάτην οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἢ νὰ λύσωμεν τὰ αἰνίγματα τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα γνῶσις εἶναι ἐπαρκής, ὅπως ὀδηγῆ ἡμᾶς εἰς τὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Κατανοοῦμεν πάντοτε βαθύτερον τὰς ἐργασίας τῆς φύσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν συναυξάνεται ἡ ἐπὶ τοῦ κόσμου δύναμις ἡμῶν. Ἡ δ' ἐν τῇ νεωτέρᾳ τεχνολογίᾳ γενομένη θαύμασια πρόοδος ἀναμφιβόλως ὀφείλεται εἰς τὴνπραχθεῖσαν γνῶσιν τῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προείπωμεν, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι θὰ γίνωσιν ἔτι μείζονες πρόοδοι ἐν τῇ μοίρᾳ ταύτῃ τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου ἐκδηλώσεσι ἐδιδάχθημεν διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπιτελοῦμεν τὴν ἡμετέραν ἐργασίαν πολὺ κάλλιον ἢ ἐν τῷ παρελθόντι, οἱ δ' ἐπιγινόμενοι πιθανώτατα θὰ προαγάγωσιν ἔτι μᾶλλον τὰς ἡμετέρας μεθόδους.

5. **Ἡ συναισθηματικὴ ἀπαισιοδοξία.**— Καὶ ἡ μορφή

αὕτη τῆς θεωρίας τῆς ἀπαισιοδοξίας ἔκκειται εἰς ἐπικρίσιν. "Ἄς ἴδωμεν. Ἡδονὴ ἢ εὐδαιμονία εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν· ἀλλ' ὁ βίος δὲν παρέχει ἡμῖν ταύτην, ὁ βίος ἄρα δὲν εἶναι ἀγαθός. Ἄλλ' ὡς ἤδη παρεστήσαμεν, δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι τοῦ βίου σκοπὸς εἶναι ἡ ἡδονή· ἡδονὴ ἢ εὐδαιμονία εἶναι μέσον πρὸς ὑψηλότερον τέλος καὶ μέρος τοῦ τέλους τούτου." Ἀλλά, παραλείποντες τοῦτο, ἄς ἐξετάσωμεν τὴν ἐτέραν γνώμην, ὅτι ὁ βίος παρασκευάζει πλείονας λύπας ἢ ἡδονάς. Διττῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθῇ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἡ ἀλήθεια. Ἡ ὀφείλομεν ἀνταποδεδειχθῆναι εἰς τὴν ἐμπειρίαν νὰ ποδείξωμεν, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κλαυθμῶν· αὕτη θὰ ἦτο ἐπαγωγικὴ ἀπόδειξις. Ἡ ὀφείλομεν ἀπολόγων ἐκ τῶν προτέρων ὀρμώμενοι νὰ ποδείξωμεν, ὅτι ὁ βίος εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ εὐδαιμονῇ, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι οὕτω διαπεπλασμένη καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ κόσμος οὕτω πεποιημένος, ὥστε νὰ αποκλείωσι τὸ δυνατόν τοιοῦτον πράγματος.

(1) Ἄλλὰ δύναται, ἐρωτῶ, νὰ ποδειχθῇ ἐκάτερον τούτων; Οἱ ἀπαισιόδοξοι ἀσμενίζουσι νὰ λέγωσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ βίος παρέχει περισσεύσαν λύπης, ὅτι ἡ πλάστιγξ ῥέπει πρὸς τὴν λύπην. Ἄλλ' ἐνταῦθα εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνωσιν οἱ ἀναγκαῖοι ὑπολογισμοί. Λάβετε τὴν ἀτομικὴν ὑμῶν ὑπαρξίν. Ἄρα γε δύνασθε νὰ εἴπητε ὅτι μερικὴ τις λύπη εἶναι μᾶλλον ἐπίλυπος ἢ ὅσον μερικὴ τις ἡδονὴ εἶναι ἡδεῖα; Ἐπειτα δύνασθε νὰ ἠροίσητε τὰς ποικίλας ἡδονάς καὶ λύπας τὰς ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ τοῦ βίου ὑμῶν ἐγγενομένας καὶ νὰ παραβάλητε τὰ ἀήροίσματα; Καὶ δύνασθε ὁμοίως νὰ μετρήσητε τὰς ἡδονάς καὶ λύπας τοῦ ὅλου ὑμῶν βίου καὶ νὰ εἴπητε, ὅτι αἱ λύπαι ὑπερβαίνουσι τὰς ἡδονάς; Καὶ ἐὰν μὴ δύνασθε νὰ ἐκτιμήσητε ἀσφαλῶς τὰς ἡδονάς καὶ λύπας τοῦ ἰδίου ὑμῶν βίου, πρὸς ὃν ἔχετε φυσικῶς τῷ λόγῳ οἰκείως, πῶς δύνασθε νὰ πράξητε τοῦτο ἐπὶ ἄλλων καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης φυλῆς καὶ νὰ λέγητε, ὅτι οὗτοι λυποῦνται μᾶλλον ἢ ἡδονοῦνται; Πῶς δύνασθε νὰ εἴπητε ὅτι τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς ἀτόμου τινὸς ἀντισηκῶνται ἢ ὑπερβαίνεται ὑπὸ τῆς λύπης ἄλλου;

(2) Ὁ μέγας Γερμανὸς ἀπαισιόδοξος, ὁ Schopenhauer, πειρᾶται παραγωγικῶς, ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, νὰ ποδείξῃ, ὅτι ὁ βίος παρέχει πλείονας ἀλγηδόνων ἢ ἡ-

δονάς. Ὁ βίος σύγκειται ἐκ τυφλῶν ὀσμῶν, αἰτινες εἶναι ἐπίλυποι καὶ ἐπώδυνοι, ἐφ' ὅσον δὲν πληροῦνται. Ἐπιθυμῶν τίνος πράγματος, εἴαν μὲν μὴ ἐπιτύχω αὐτοῦ, εἶμαι δυστυχῆς, εἴαν δ' ἐπιτύχω, εὐαρεστοῦμαι πρὸς καιρόν, ἀλλ' εἶτα ἐπιθυμῶ ἄλλου τίνος πράγματος καὶ πάλιν εἶμαι δυστυχῆς. Οὐδέποτε δ' εἶμαι διαρκῶς εὐχαριστημένος, πάντοτε ποθῶ τι, ὅπερ δὲν ἔχω· ἐν παντί ἀνθεὶ κáθηται σκώληξ. «Πάντος ἀνθρώπου ὁ βίος ρέει διαρκῶς κυμαίνων μεταξύ βουλήσεως καὶ πληρώσεως. Αἱ ἐπιθυμίαι κατ' αὐτὴν τὴν φύσιν αὐτῶν εἶναι ἀλγειναί, ἡ δὲ πλήρωσις αὐτῶν τίκτει πάραυτα κόρον· τὸ τέλος ἦτο ἀπάτη τις μόνον : ἡ κτῆσις ἀφαιρεῖ τὸ θελγητρὸν, ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία, ἡ χρῆσις ἀναφαίνεται ἐν νέᾳ μορφῇ· εἰ δὲ μὴ, γεννᾶται ἐρημία, κενότης, ἀνία, καθ' ὧν ὁ ἀγὼν εἶναι τόσον ὀδυνηρός, ὅσον κατὰ τῆς ἐλλείψεως»¹). Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐλπίζω τὰ κρείττω, ἀλλὰ μάτην. Ἀπάτη διαδέχεται ἀπάτην. Διατελῶ ποθῶν καὶ πάλιν ποθῶν, ἕως οὗ ὁ ἀγγελος τοῦ θανάτου οἰκτίρας μὲ περιτυλίξῃ διὰ τῶν πτερόγων αὐτοῦ. Πᾶσα ἡμέρα μὲ φέρει ἐγγύτερον πρὸς τὸν τάφον, τὸ πάντων ὀδυνηρότατον τέλος. Ἐχει δὲ δίκαιον ὁ Touchstone, ὅταν μονολογῇ :

«Εἶναι ἡ ὥρα δεκάτη. Οὕτω δυνάμεθα, εἶπε, νὰ ἴδωμεν πῶς κινεῖται ὁ κόσμος. Πρὸ μιᾶς μόνον ὥρας ἦτο ἡ ἐνάτη καὶ μετὰ μίαν ὥραν ἐπὶ πλεον θὰ εἶναι ἡ ἐνδεκάτη· καὶ οὕτως ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ὠριμάζομεν καὶ ὠριμάζομεν, καὶ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν σηπόμεθα καὶ σηπόμεθα· καὶ περὶ τούτου θὰ εἶχέ τις πολλὰ νὰ εἶπη!»

Ὁμοιάζομεν πρὸς ναυαγήσαντας ναυτίλους, οἵτινες ἀδιαλείπτως ἀγωνίζονται νὰ σώσωσι τὰ κεκμηκότα σώματα αὐτῶν ἀπὸ τῶν φοβερῶν κυμάτων, ὅπως τέλος καταποθῶσιν ὑπ' αὐτῶν²). «Τῶν πλείστων ἀνθρώπων ὁ βίος», λέγει ὁ Schopenhauer, «εἶναι οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἀγὼν συνεχῆς περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως, ἀγὼν, καθ' ὃν εἶναι βέβαιοι, ὅτι ἐπὶ τέλους θὰ ἡττηθῶν». «Πᾶσα

1) Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung, τομ.1, σελ.57.

2) Schopenhauer, αὐτ.

ἡμῶν ἀναπνοὴ ἀπειρῆγει τὸν διαρκῶς ἐπικείμενον θάνατον, πρὸς ὃν οὕτω κατὰ πᾶν δεύτερον λεπτὸν μαχόμεθα καὶ ἔπειτα πάλιν κατὰ μείζονα διαστήματα, διὰ παντὸς δειπνοῦ, παντὸς ὕπνου, πάσης θερμάνσεως καὶ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ὁ θάνατος ὀφείλει νὰ νικήσῃ, διότι ἤδη ἐκ γενετῆς ὀφειλόμεθα αὐτῷ· οὗτος δὲ φιληθεῖ νὰ παίζη μόνον ἐπὶ τινὰ χρόνον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ λείαν, πρὶν καταβροχθίσῃ αὐτήν. Ἄλλ' ὅμως καταβάλλομεν πάντα κόπον καὶ πᾶσαν σπουδὴν, ὅπως παρατείνωμεν τὸν βίον ὅσον τὸ δυνατόν ἐπὶ μακρὸν, καθὼς πομφόλυγα σάπωνος διαφυσώμεν ὅσον τὸ δυνατόν ἐπὶ μακρὸν καὶ διογκοῦμεν ὅσον τὸ δυνατόν μεγάλην, καίπερ βεβαιότατοι ὄντες, ὅτι ἐπὶ τέλους θὰ «διαρραγῇ»¹⁾. Παρεμφερῆς τις ἔννοια διατυπῶνται ἐν παλαιῷ ποιήματι τοῦ Γουλιέλμου Drummond :

«Ὁ βίος οὗτος ὁ τέσον λαμπρὸς φαινόμενος ὁμοιάζει πρὸς πομφόλυγα ἐν τῷ ἀέρι διαφυσθῆσαν ὑπὸ παιζόντων παιδῶν, ἔστιν· διαμιλλῶνται, τίς τούτων νὰ προσποιήσῃ εἰς αὐτὴν πλείονα κίνησιν. Καὶ ἐὰν δ' ἐνίοτε φαίνεται αὕτη, ὅτι οἰκεία δυνάμει εἶναι προσηλωμένη ὁμοίᾳ πρὸς χρυσοῦν ὀφθαλμὸν καὶ σταθερῶς αἰωρεῖται ἐν τῷ κενῷ ἐκείνῳ ὕψει, αἰτία τούτου εἶναι ἡ μεγάλη αὐτῆς ἐλαφρότης. Ἄλλ' οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν ἐμφανίζεται ἐν τῇ λαμπηδόνι ἐκείνῃ· διότι ἐνῶ παρα πολὺ θαυμάζεται, αἴφνης, ἐπειδὴ ἀρχήθεν ἦτο μηδέν, εἰς τὸ μηδέν ἐπιστρέφει».

Ἰτέρα ἀπόδειξις τῆς τοῦ βίου ἀπαξίας καὶ ματαιότητος εἶναι αὕτη: Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀπλῶς ἀρνητικὴ ποσότης· μόνον δὲ διὰ τῆς πληρώσεως ἐπιθυμίας τινὸς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἀλλὰ μετὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας παύεται αὕτη ἡ ἐπιθυμία καὶ σὺν αὐτῇ καὶ ἡ ἡδονή. Ὅθεν πλήρωσις ἐπιθυμίας ἢ εὐδαιμονία οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ ἀπαλλαγὴν λύπης ἢ ἐλλείψεως²⁾. «Αἰσθανόμεθα λύπην» λέγει ὁ Schopenhauer, «ἀλλ' οὐχὶ ἀλυπίαν, μέριμναν, ἀλλ' οὐχὶ ἀμεριμνησίαν, φόβον, ἀλλ' οὐχὶ ἀφοβίαν. Συναισθανόμεθα τὴν ἐπιθυμίαν, καθὼς τὴν πείναν καὶ δίψαν,

1) Schopenhauer, αὐτ.

2) Schopenhauer, αὐτ.

ἀλλ' εὐθὺς ὡς αὕτη πληρωθῆ, συμβαίνει εἰς αὐτὴν ὅ,τι καὶ εἰς εὐάρεστον ψώμισμα, ὅπερ ἅμα καταποθὲν παύει νὰ εἶναι ἡμῖν αἰσθητόν. Περιλυποὶ μὲν ἐπιποθοῦμέν τὰς ἡμετέρας ἡδοιάς καὶ ἀπολαύσεις, εὐθὺς ὡς ἐπιλίπωσιν ἡμᾶς, τῶν δὲ λυπῶν τὴν ἔλλειψιν δὲν αἰσθανόμεσθα εὐθέως, καὶ ἂν αὐταὶ μετὰ μακρὰν παραμονὴν ἐπιλίπωσιν ἡμᾶς, ἀλλὰ τάχιστα ἀνακαλοῦμεν αὐτὰς εἰς τὴν μνήμην ἐκουσίως διὰ τῆς οκέψεως. Διότι μόνον λύπη καὶ ἔλλειψις δύνανται νὰ γίνωσιν θετικῶς αἰσθηταὶ καὶ παρίστανται ὡς τι ὄντως παρόν, ἐνῶ ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀπλῶς ἀρνητικῆ. Ὅθεν τὰ τοῦ βίου τρία μέγιστα ἀγαθὰ, ὑγείαν, νεότητα, ἐλευθερίαν, ἐκτιμῶμεν οὐχὶ κατέχοντες αὐτὰ, ἀλλ' ἀπολέσαντες· διότι καὶ ταῦτα εἶναι ἀρνητικά. Ὅτι ἡμέραι τινὲς τοῦ βίου ὑπῆρξαν εὐτυχεῖς, ἐπιγινώσκομεν μάλιστα, ἀφ' οὗ ἐπακολουθήσωσιν εἰς αὐτὰς ἡμέραι δυστυχεῖς»¹). Τὰ αὐτὰ που ἀποφαίνεται ὁ Βολταῖρος : « Ἡ μὲν εὐδαιμονία εἶναι μόνον ὄνειρον, ἡ δὲ λύπη πραγματικότης. Τῆς ἀληθείας ταύτης ἔσχον πείραν ἐπὶ ἔτη ὀγδοήκοντα. Οὐδὲν δὲ μοι ὑπολείπεται ἄλλο ἢ νὰ ὑποκύψω εἰς τὴν Μοῖραν καὶ νὰ ὁμολογήσω, ὅτι αἱ μοῖαι γεννῶνται, ἵνα καταβροχθίζωνται ὑπὸ τῶν ἀραχνῶν, καὶ εἰ ἄνθρωποι, ἵνα καταβιδρώσκωνται ὑπὸ τῶν λυπῶν»²).

Ἄλλὰ δὲν εἶναι, ἐρωτῶ, πάντα ταῦτα παχυλὴ τις ὑπερβολή; Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀπαισιοδόξου διαγραφομένη εἰκὼν δὲν εἶναι μᾶλλον γελοιογραφία τις ἢ πιστὴ παράστασις τοῦ βίου; Ἡ τοῦ Schopenhauer περιγραφὴ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως δὲν εἶναι μᾶλλον ἢ βούλησις τοῦ μαμμοθρέπτου παιδίου ἢ ἡ τοῦ ὕγιου ἀνδρός; Βεβαίως ὁ βίος δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀτυχιῶν καὶ κακοπραγιῶν. Βεβαίως ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἐμμένομεν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις, ἐλπίζομεν καὶ ἐλπίζομεν, πολλάκις δὲ καὶ παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα, καὶ τὰ ἡμέτερα ἐλπίσματα ἐκτείνονται πέραν τοῦ τάφου. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τόσο λυπηρὸν τὸ ἐπιθυμεῖν καὶ ἐλπίζειν· μάλ-

1) Ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Sully, ἔπερ· ἐπιγράφεται Pessimism.

2) Πρὸβλ. Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung τομ. II.

λον δὲ τίνα θὰ εἶχεν ἀξίαν βίος διχα ἐπιθυμιῶν καὶ ἐλπίδων καὶ τάσεων καὶ προσδοκιῶν; Καὶ τί θὰ ἦτο οὗτος χωρὶς ἀγώνων καὶ παραπιπτόντων ἀτυχημάτων καὶ προσπαισμάτων;

Ὁ βίος εἶναι κίνησις, ἐνέργεια, ἀνάπτυξις· ὅθεν οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ μόνιμον καὶ σταθερὸν τέλος, οὐδεμία παῦλα ἐπιθυμίας καὶ τάσεως. Εἶναι δ' ἀδιανόητον, ὅτι θὰ καταντήσωμέν ποτε εἰς τίνα σταθμὸν ἢ ἀνάπαυλάν καὶ ὅτι θὰ δυνηθώμεν ποτε νὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς ἐν τῇ παθητικῇ ἀπολαύσει τοιαύτης ἀπολύτου σχολῆς καὶ ἀπραγμοσύνης. Ἐάν δ' ἄλλως εἶχεν ἡ ζωὴ, θὰ ἦτο θάνατος, οὐχὶ ζωὴ. **Ἐκεῖνος μόνον εἶναι ἀξίος ἐλευθερίας καὶ ζωῆς, ὅστις καθ' ἐκάστην ὀφείλει νὰ κατακτᾶται αὐτός.**

Τοῦ ἀπαισιοδόξου ἡ κυρία πλάνη ἢ καὶ εἰς ταραχὴν αὐτὸν καθιστῶσα εἶναι, ὅτι ὡς τὸ μέγιστον ἀγαθὸν νομίζει μόνιμον τίνα καὶ σταθερὰν κατάστασιν εὐδαιμονίας καὶ ἐπικρίνει τὸν βίον παρεκδεχόμενος αὐτὸν ὡς μέσον ἐφίξεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου. Ἄλλ' ὁ βίος δὲν εἶναι μέσον πρὸς τι τέλος, ἀλλὰ τέλος αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, εἶναι τι αἶματόν καὶ ἐκτιμητὸν αὐτὸ δι' ἑαυτό. Δὲν εἶναι ὅμοιος πρὸς σιδηροδρομικὸν ταξίδιον, δὲν εἶναι μέσον ἐφίξεως εἰς δεδομένον προορισμὸν ὡς εἰς σταθμὸν, ἀλλ' ἐμφερῆς μᾶλλον πρὸς πορείαν διὰ περικαλλοῦς δάσους, πρᾶγμα τι ὅπερ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τέρπει. Τέρπει μὲν ἡμᾶς ἡ μουσικὴ ἐνέργεια, τέρπουσι δ' αἱ σκισραὶ ἀτραπιτοῖ, οἱ παφλάζοντες ρόακες, τὰ ἄσματα τῶν πτηνῶν, οἱ τρετισμοὶ τῶν ἐντόμων, τὸ κάλλος καὶ ἡ εὐωδία τῶν ἀνθέων, ὁ θερμὸς ἥλιος καὶ ἡ ψυχρινὴ σκιά, ὁ κυανοῦς οὐρανὸς ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ τὰ βρυώδη στρώματα ὑφ' ἡμᾶς. Δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι λόφοι πρὸς ἀναρρίχησιν καὶ τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἢ ἐντασις νὰ εἶναι τραχεῖά τις καὶ πολύμοχθος. Ἐνδέχεται νὰ διέλθωμεν διὰ βάτων καὶ ἀκανθῶν ἀμυττουσῶν τὰς σάρκας· τὰ χεῖλη ἡμῶν δυνατὸν νὰ ἐηρανθῶσιν ὑπὸ δίψης καὶ νὰ αἰσθανώμεθα τῆς πείνης τὰς βασάνους. Καὶ ἐνδέχεται νὰ ὑποστῶμεν καθ' ὁδὸν πολλὰ μικρὰ ἀτυχήματα καὶ νὰ περιπλανηθῶμεν, ἀλλ' ἡ πορεία, ὡς τι ὄλον λαμβανομένη, δὲν δύναται νὰ ἐνομασθῇ ἀποτυχία καὶ πλάνη. Οὕτω καὶ ὁ βίος. Ὁ βίος ἔχει τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ σκιερά, τὰς τέρψεις καὶ τὰς ἀληθινὰς δόνας, τὰς ἡδονὰς καὶ τοὺς πόνους, τὰς νίκας καὶ τὰς ἤττας αὐτοῦ.

« Ἡσύχαζε, περίλυπος καρδία ! και παύου νά κατατήκῃσαι ὀπισθεν τῶν νεφῶν λάμπει εἰσέτι ὁ ἥλιος. Ἡ μοῖρά σου εἶναι ἡ κοινὴ πάντων μοῖρα. Ἐπὶ τὸν βίον ἐκάστου πρέπει νά πέσῃ ὀλίγη βροχὴ, ἡμέραι τινὲς πρέπει νά εἶναι ζοφεραὶ και σκυθρωπαί ».

Ἡλιακὸν φῶς και βροχὴ εἶναι ἀμφοτέρα οὐσιώδη εἰς τὴν αὐξῆσιν. Ὁ πόνος εἶναι κολαστὴς και πολλάκις πολυτιμότερος ὡς χαρακτήρος διαμορφωτὴς ἢ ἡ ἡδονή. Καὶ ἡ ὀδύνη εἶναι ἀγγελος τοῦ θεοῦ. Μόνον ἐν τῷ σχολείῳ τῆς λύπης και τῆς δυσπραγίας δύναται νά στομωθῇ και νά κρατυνηθῇ ὁ χαρακτήρ. Οὐχὶ πρὶν λάβῃς ὀξέα τινὰ πλήγματα παρὰ τοῦ κόσμου, οὐχὶ προτοῦ ὁ σίδηρος εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν σου, θὰ γίνῃς ἀγαθὸς μαχητὴς ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ βίου. « Ἰλυσκία τῶν συμφορῶν ἢ κήρυξις ».

Καὶ περὶ τοῦ ἀρνητικῶν χαρακτήρος τῆς εὐδαιμονίας ἢ διδασκαλία εἶναι ψυχολογικῶς ἡμαρτημένη. Ἡ ἡδονὴ εἶναι τόσον πραγματικὴ και τόσον θετικὴ, ὅσον ἡ λύπη, και δὴ και αὐτὴ τῆς λύπης ἢ ἀπουσία εἶναι αἰσθητὴ ὡς θετικῶς ἡδεῖα.

(3) Ὁ ὀπαδὸς τῆς ἀπαισιοδοξίας ἐπιχειρεῖ και γενετικῶς νάποδεῖξῃ, ὅτι αἱ λυπαὶ ὑπερβάλλουσι τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἔχων ἐν νῷ τὴν φύσιν και ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως¹⁾). Πιστεύει, καθὼς ὁ ἱεροκῆρυξ, ὅτι « πολλὴ σοφία πολλὴ ὀδύνη και ὁ τὴν γνώσιν πληθύνων πληθύνει τὴν λύπην ». Ὅσοι πολυμαθέστεροι, τόσο δυστυχέστεροι γινόμεθα. Πολιτισμὸς εἶναι μέσον πολλαπλασιασμοῦ χρειῶν ἢ ἐπιθυμιῶν, νέαί χρειαι σημαίνουσι νέας λύπας και νέας ἀτυχίας. Προσέτι δὲ τὸ νοητικὸν ὄν « βλέπει πρόσω και ὀπίσω και κατατρώχεται ὑπὸ τοῦ πόθου τοῦ μὴ ὄντος ». Τὸ μὲν κτηνὸς ζῆ μόνον ἐν τῷ παρόντι, ἀμέριμνον περὶ τοῦ παρελθόντος και τοῦ μέλλοντος, οὔτε μεταμελόμενον οὔτε τὸν θάνατον φοβούμενον. Ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ εὐλογία αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀνασκοπεῖ τὸ παρελθὸν και ἀνανεοῦται τὰς λύπας, αἵτινές ποτε ἐδασάνισαν αὐτόν· προσβλέπει πρὸς τὸ μέλλον και προορᾷ τὰ ἀνα-

1) Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung, том I, § 56.

μένοντα αὐτὸν κακά. Ὁ φόβος τῆς ἐπερχομένης λύπης εἶναι πολ-
λάκις ἐπιλυπότερος αὐτῆς τῆς πραγματικῆς λύπης, τοῦ δὲ θα-
νάτου ὁ φόβος εἶναι τῶν λυπῶν ἢ μεγίστη. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ
ἄνθρωπος πλὴν τοῦ σωματικοῦ ἐγὼ ἔχει ἰδεώδεις ἢ κοινωνικὸν
ἐγὼ, ὡς ὁ James τοῦτο καλεῖ, ἔχει τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόλη-
ψιν αὐτοῦ, τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ εἰκόνα ἐν τῇ τῶν ἄλλων συνειδήσει.
Ὅσοι ἐπιπλοκωτέρα γίνεται κοινωνία τις, τόσο μείζων γίνεται
καὶ ἢ ἀπὸ τῶν ἐταίρων ἐξάρτησις τῶν καὶ τόσο μᾶλλον ἀπο-
θαίνει δυνατὴ ἢ βλάβη τοῦ ἰδεώδους ἐγὼ. Σκόπει τὰς λύπας ἀν-
εκπληρώτου φιλοδοξίας, ὑβρισθείσης μεγαλοφροσύνης, ἀνανταπο-
κρίτου ἔρωτος κτλ. καὶ παράβαλλε ταύτας πρὸς τὰ σωματικὰ
κακά. Καὶ τέλος ἀξιομένης τῆς διανοίας, εὐρύνεται τὸ συμπα-
θητικὸν συναίσθημα ἡμῶν, καὶ τότε ἀλγοῦμεν οὐ μόνον τὰς ἡμε-
τέρας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλοτρίας ἀλγηδόνας. Ἀποθνήσκομεν μυ-
ρίους θανάτους¹).

Ἀναμφιβόλως ἐν ταῖς σκέψεσι ταύταις ἐνοπάρχει πολὺ τι
ἀληθείας, ἀλλ' εἶναι αὐταί, ὅπως τὸ ὅλον ἀπαισιοδόξον φιλοσό-
φημα, μονομερεῖς. Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀναπτυσσομένου τοῦ βίου
αἰξάνονται οἱ δυνατοὶ τρόποι τοῦ λυπεῖσθαι. Ἡ ἐπιφάνεια οὕτως
εἰπεῖν τῆς πρὸς τὴν λύπην εὐαισθησίας γίνεται εὐρυτέρα. Ἀλλ'
ἰδέ τῆς εἰκόνας καὶ τὴν ἑτέραν ὄψιν. Καὶ αἱ ἡδοναὶ αὐξανον-
ται κατ' ἔκτασιν καὶ ἔντασιν. Ὁ πολιτισμὸς γεννᾷ νέας χρεῖας,
ἑρθότατα· ἀλλὰ γεννᾷ καὶ νέα μέσα πληρώσεως αὐτῶν. Νέαι
χρεῖαι σημαίνουσι νέας ἐνεργείας καὶ νέα ἐνέργειαι νέας ἡδο-
νάς. Ἀληθεύει μὲν ὡσαύτως, ὅτι προλαμβάνομεν ἐν τῇ φαντασίᾳ
μελλούσας λύπας· ἀλλὰ δὲν προσβλέπομεν καὶ εἰς μελλούσας ἡ-
δονάς, καὶ δὲν προαπολαύομεν αὐτῶν; Τῆς ἐλπίδος τὸ συναί-
σθημα δὲν εἶναι εὐλογία ἀντὶ κατάρτας; Οἱ ἄνθρωποι προσέτι
φοβοῦνται μὲν τὸ μέλλον· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἥττον
ἐλπίζουσιν ἢ φοβοῦνται; Δὲν εἶναι τῶν ἀνθρώπων ἢ τάσις νὰ
ζωγραφῶσι τὸ μέλλον ρόδινον καὶ ἀείποτε νὰ προσδοκῶσι τὰ βελ-
τίω; Νομίζω.

1) ἰσθλ. ἰσθλ. Parerga, κεφ. XII, § 154 κ.ε.